

HAMDULLAH HAMDİ'NİN YUSUF Ü ZÜLEYHA'SI

CAHİT KAVCAR

XV. yüzyılın ve özellikle Türk mesnevi edebiyatının en önde gelen şairlerinden biri olarak büyük ve geniş bir ün kazanmış olan Hamdullah Hamdi'nin eserine geçmeden önce, Yusuf ü Züleyha hikâyesi üzerine genel anlamda biraz söz etmek yararlı olur kanısındayım.

Türk, İran ve Arap edebiyatlarında pek çok kimseler tarafından ele alınıp işlenen Yusuf ü Züleyha hikâyesinin ilk kaynağı Tevrat'tır. Kur'an'da "hikâyelerin en güzeli: ahşenü'l-kaşaf" olarak vasıflandırılan Yusuf kıssası, İslâmiyetin ilk çağlarından beri dini şekliyle okunmuş, söylenmiştir. Genellikle bütün Kur'an tefsirlerinde vardır. Yusuf ü Züleyha hikâyesi, doğuda ve batıda büyük ve geniş ilgi uyandıran bir dini roman konusudur. Onun Tevrat'tan ve Kur'an'dan alınan türlü şekilleri, bazı yabancı dillere de aktarılmıştır. İ. Hikmet Ertaylan'ın belirttiğine göre¹ çok eski olan bu hikâye için Fransız tarihçisi Renan "Değil sadece eski, belki bu ana kadar hiç eskimemiş roman" demiştir. Bir aşk macerası olması bakımından, değişik kimse ve sanatçılar tarafından bazı katkılarda bulunulmuş, iyice işlenerek manzum ve mensur hikâyeler halinde çok yazılmıştır. Aynı zamanda bir peygamberin hayatı da anlatıldığı için, bu konu üstünde çalışan şair ve yazarlar, genellikle Kur'an'daki şekli olduğu gibi almak zorunda kalmışlardır. Ancak bazı tefsir kitaplarında ileri sürülen düşüncelerden yararlanmışlar, ayrıca kendi mesleklerine, kültür seviyelerine göre, duyuş ve görüşlerini de buna katarak hikâyeyi daha çekici bir kılığa sokmağa, biraz daha canlandırmağa çalışmışlardır².

İşte şairin gücü ve başarısı, özü aynı olan konuyu anlatmadaki canlılık, ifade gücü ve kendi hayal zenginliği ile ölçülür. Böyle mesnevilerde önemli olan, bilinen belirli bir konuyu aynıyla aktarma değil, bu fırsatla şairin kendi güç ve kişiliğini gösterebilmesidir. Zaten Divan edebiyatının doğuşunda,

¹ İ. Hikmet Ertaylan, Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Zeliha, Edebiyat Fak. TDED, C. 3, S. 1-2, s. 211, 1948.

² Şeyyad Hamza, Nakleden Dehri Dilçin, Yusuf ve Zeliha, T.D.K., İstanbul 1946, s. 8.

yapısında ve gelişiminde bir ortaklık vardır. Bütün sanatçılar, Kur'an, hadis, tasavvuf, peygamber ve evliya hikâyeleri, bazı yerli motifler ve kahramanlık hikâyeleri, menkıbeler gibi ortak kaynaklara bağlıdır. Şüphesiz ki, ortak ve değişmez kaynaklara bağlı, ortak malzemeyi işleyen Divan şairlerinin dünya görüşleri de ortak olacaktır. Yani hayat görüşü, anlayış, zevk, vb. bakımlarından Divan edebiyatı şair ve yazarları arasında bir genelleme yapılabilir. Herkesin ayrı bir felsefesi, ayrı bir dünya görüşü yoktur. Herkes, yüzyıllarca aynı görüş ve düşünceleri ayrı bir tarzda, değişik bir biçimde söylemiştir, söylemeye çalışmıştır³. Şair ve yazarın kişiliğini, büyüklüğünü, söyleyişteki bu değişiklik, güzellik sağlar. Yalnız Türk Edebiyatında pek çok şair tarafından yazılan⁴ Yusuf ü Züleyha hikâyesi için de aynı durum vardır, aynı şeyler söylenebilir.

Bu kıssayı ilk olarak nazım halinde ve Farsça olarak yazan Firdevsi-i Tüsi (ölm. 1021) olmuştur⁵. Bizde ise Kur'an ve tefsirlerden yararlanarak ilk orijinal manzum Türkçesini, 13. yüzyıl başlarında yaşayan şair Ali yazmıştır (H. 630 - M. 1233)⁶. O, İran şairlerini taklit etmemiş, bunu hece vezni ve halk edebiyatı nazım şekillerinden olan dörtlüklerle yazmıştır. XIV. yüzyıldan sonraki şairlerimizin hemen hepsinin taklit ettiği, etkilendiği Molla Cami "Bu kıssayı ilk olarak yazan benim" der. Oysa Cami'nin doğumundan bile önce, H. 700 yıllarında Türkçe olarak yazılmış iki ayrı eser daha vardır. Bunlardan biri Şeyyad Hamza'nın, diğeri Süli Fakih'indir. Ayrıca Erzurum'lu Darîr'in Azeri Türkçesi ile meydana getirmiş olduğu Yusuf ü Züleyha da Cami'nin Farsça eserinden önce yazılmıştır. Anlaşılan Cami, değil bizimkileri, Firdevsi'nin eserini bile görmemiştir⁷.

Bu hikâye bizde özellikle XIV. yüzyıldan sonra çok ilgi gördü. Hemen herkes Cami'den yararlanıyordu. Yeni yazılanlar, üslup, ahenk ve konuyu işleyiş bakımlarından öncekilere göre çok başarılıdır. Hele H. Hamdi ile Taşlıçalı Yahya'nın Yusuf ü Züleyha'ları, en çok tanınan ve bu alanın birer şaheseri kabul edilen eserlerdir. XVI. yüzyılda Taşlıçalı Yahya tarafından yazılan

³ Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, I. C. II. Böl., İstanbul 1967, s. XLI.

⁴ Agâh Sırrı Levend, Divan Edebiyatında Hikâye, Türk Dili Araştırmaları Yılığ - Belleten 1967'den ayırabası, Ankara 1968, s. 98-99 da Türk Edebiyatında 33 şairin Yusuf ü Züleyha yazdığını belirtmektedir.

⁵ İ. H. Ertaylan, adı geçen yazı, s. 211. Yalnız son zamanlarda, bu eserin Firdevsi-i Tüsi'ye ait olmadığı görüşü de vardır.

⁶ Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İst. 1928, s. 276.

⁷ İ. H. Ertaylan, adı geçen yazı, s. 213.

Yusuf ü Züleyha, İran örneklerine tıpatıp uymaması, bol bol yerli özellikleri taşıması yönleriyle edebiyatımızın bu konudaki en güzel, en orijinal ve mesnevi tarzının en kusursuz örneklerinden biridir.

Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha'sı :

İran edebiyatının en büyük şairlerinden olan ve gerek devrinde gerek daha sonraları yerli ve yabancı pek çok şair tarafından pek çok beğenilip gıpta ile taklit edilen Molla Cami'nin, 888 de tamamladığı bu addaki ünlü mesnevisinin İran'da ve Türkler arasında büyük ün kazandığı bir sırada, Hamdi de bu yaygın etki altında kalarak eserini yazmış ve 897-1491/92 de tamamlamıştır. Şairimizin bu mesnevisi, gerek zamanında, gerekse XVI. yüzyılda genel bir ilgi görmüş, çok okunmuş ve Hamdi'nin ününü sağlamada başlıca etken olmuştur. Ondandır söz eden bütün tezkireciler ve biyografi yazarları, hep aynı kamdadır. Durumu daha iyi aydınlatmak için, bu konuda birkaç örnek vermek yararlı olur sanırım:

Sehi, "Ehl-i zevk olanlar ve Yūsuf ü Züleyhā nazmın idenlerde bundan yeg nazm itmiş yokdur derler"⁸ derken Latîfî de Yusuf ü Züleyha için "Bir nazm-ı 'adıl ü nazîr olmaz ve üslûb-i mergûbunun bir harfine parmak basup kimesne 'ayb ü noksân bulamaz. Kışaş-ı ahseni kemâl-i şîhhatda tefsîre tamâm mutâbık olmağın beyne'l-'ulēmâ maqbûl ve memdûhdur. İttifâk-ı fuzalâ budur ki andan eltaf ü ahsen ve mergûb ü müstahsen kimesne nazm itmemişdür. Bir nazm-ı hem-vâr ve âb-dârdur ki reng ü çâşnî ve elfâz ü ma'ânî, hüsn-i 'ibârât ve luṭf-i isti'ârât derece-i gâyetde ve serḥadd-i nihâyetde, i'câza qarîn sihr-i mübîndür"⁹ der ve övgülerini belirtir.

Aşık Çelebi Hamdi'nin eserlerini sayarken Yusuf ü Züleyha'dan "Cümlesinüñ hoş-âyendesî ve küşâyendesî Yūsuf ü Züleyhâdur"¹⁰ diye söz eder. Hasan Çelebi de "'Ale'l-ḥuşûş nazm-ı Yūsuf ü Züleyhâsı bir ḥaddededür ki mişâl-i cemâl-i Yūsuf ve 'aşk-ı ber-kemâl-i Züleyhâ ta'rîf-i erbâb-ı ruḳûm ü rüsûmdan müstağnî" sözlerini söyler ve "Cümlenüñ hoş-âyende ve hoş edâsı nazm-ı Yūsuf ü Züleyhâsıdur. Eger çi Mevlânâ Câmînüñ kitâbını tercemedür lâkin çok nesne ilhâk itmekle maqbûl-i cümle-i âfâk olmuşdur. Nitekim demişdür kimisi terceme kimisi nazîr"¹¹ sözleriyle bu eseri anlatır. Riyâzî, "Cüm-

⁸ Sehi Tezkiresi, İstanbul 1325, s. 49.

⁹ Latîfî Tezkiresi, İstanbul 1314, s. 137.

¹⁰ Aşık Çelebi Tezkiresi, Ankara Genel Ktp. Eski Eserler Böl. No: 218, yk. 133 b.

¹¹ Hasan Çelebi Tezkiresi, Ankara Genel Ktp. Eski Eserler Böl. No. 97, yk. 90 a.

leden Yûsuf ü Züleyhâsı hakkında ne mertebe ıtra olunsa yeridür. Egerçi nazm-ı Câmîden tercemedür ammâ çok ilhâkı dahi vardır"¹² der.

Ş. Sami de şairimizin eserlerinden söz ederken "Cümlelerin en latif ve en meşhûru Yusuf ü Züleyha'sıdır, ki Molla Câmî'nin manzûme-i Fârisiyyesinden terceme ise de, hayli ilâveleri dahi vardır"¹³ sözleriyle bu eseri över. B: Tahir, Osmanlı Müelliflerinde, Hamdi'nin eserlerini yazdıktan sonra "En meşhuru Cami'yi takliden yazdığı Yusuf ü Züleyha'sıdır"¹⁴ der. Şairimiz hakkında geniş ve değerli bilgiler verenlerden biri olan Faik Reşat da "Gerçekten Hamdi'nin Yusuf ü Züleyhası eski şairler arasında gerek konusunun nuşûş-ı Furkâniyyeye uygun olması, gerek nazımın selâset ve belâgati yönünden en maqbûl ve kıymetli eserlerindendir"¹⁵ sözleriyle Hamdi'nin değerini belirtir.

Gibb, bu eseri Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun'una kadar en iyi, en başarılı Türk mesnevisi sayar. Fuat Köprülü ise, "Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha'sı gerek dil ve üslup, gerek nazım tekniği bakımlarından o zamana kadar bu konuya ait yazılmış Türkçe mesnevilerin en güzelidir ve şairimizin en başarılı mesnevisidir"¹⁶ diye anlatır.

Hamdullah Hamdi'nin en başarılı ve Türk edebiyatının en değerli mesnevilerinden biri olan Yusuf ü Züleyha hakkındaki, türlü kaynaklarda söylenen övücü sözlerin ancak bir kısmını ve en dikkate değer olanlarını buraya aldım. Buraya aktardığım ve aktarmadığım bütün kaynakların ve biyografik eserlerin, şairimiz hakkında verdiği bilgileri kısaca özetliyecek olursak; Hamdi, XV. yüzyılın ve Türk edebiyatının en tanınmış, özellikle mesnevi alanında en çok ün yapmış şairlerinden biridir. Kendini tam anlamıyla mesnevi vadisinde göstermiş, çevresine ve başkalarına kendini bu yönüyle kabul ettirmiştir. En çok üstünde durulan, en değerli ve en çok tanınmış olan mesnevisi, Cami'den etkilenerek yazmış olduğu Yusuf ü Züleyha'dır. Türlü kütüphanelerde pek çok yazması bulunması da bu eserin ne kadar çok sevilip okunduğunu, tutulduğunu göstermektedir.¹⁷

Bu arada, üstünde durulması gereken önemli bir nokta var. Köprülü, İslâm Ansiklopedisindeki makalesinde, özel kütüphanesindeki bir yazmaya dayanarak "Riyazi Tezkiresinde, İbn Kemal'in, eğer Hamdi'nin bu eserini

¹² Riyazi Tezkiresi, Ankara Genel Ktp. Eski Eserler Böl. No: 1275, yk. 40 b. v.d.

¹³ Ş. Sami, Kâmüsü'l-A'lâm, C. 3, s. 1982, İstanbul 1308.

¹⁴ B. Tahir, Osmanlı Müellifleri, C. II, s. 136, İstanbul 1333.

¹⁵ Faik Reşat, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, s. 215.

¹⁶ Fuat Köprülü, Hamdi, İslâm Ansiklopedisi.

¹⁷ Yazmalardan ilerde söz edilecektir.

önceden görmüş olsaydım bu konuya el sürmezdim, kaydı vardır” diye bir genelleme yapar. Oysa sözün orijinalini görmek için yaptığım araştırmada, beş ayrı Riyazi Tezkiresi yazmasının üçünde böyle bir kayda rastlamadım.¹⁸ İki Riyazi Tezkiresi yazmasında ise, anlam bakımından tam bir kesinlik, açıklık taşımayan bir ifade var: “Kemal Paşazadeye müsneddür ki Hamdinüñ Yüsuf ü Züleyhâsın muqaddem görmüş olaydum nazm-ı Yüsuf ü Züleyhâdan dem urmazdum buyurmuşlar”¹⁹. Görüldüğü gibi Riyazi Tezkiresinin bazı yazmalarında, Yavuz Sultan Selim’in kazaskeri ve Kanuni Sultan Süleyman’ın şeyhülislâmı olan İbn Kemal’in, kendi Yusuf ü Züleyhasını yazdıktan sonra Hamdi’ninkini görünce, “Bunu önceden görseydim, bu konuya el sürmez, kendi eserimi yazmazdım” dediği gibi kesinlik göstermeyen bir ifade var. Kesin değil, çünkü “müsneddür, buyurmuşlar” gibi inandırıcı olmayan kelimeler yer alıyor. Ayrıca, İbn Kemal’le ilgili başvurduğum kaynaklarda ise bu sözle ilgili hiç bir kayda rastlamadım.²⁰ Aynı sözü, şüphesiz Riyazi’ye dayanarak Osmanlı Müellifleri ve İ. H. Ertaylan da almış.²¹ Oysa Aşık Çelebi ve Hasan Çelebi Tezkirelerinde, bunun tamamen zıddı ifadeler var. Bunların belirttiğine göre, Kemal Paşazade’nin yanında Hamdi’nin Yusuf ü Züleyha’sı övüldüğü zaman hemen itiraz edip eseri küçültücü sözler söylemiş, ahengi ise sadece vezin değişikliğine bağlamıştır.²² Hatta Hasan Çelebi, Kemal Paşazade’nin görüşüne katılmaz ve bu hüküm için “İnsaftan uzak, insafsızca verilmiş, kemal ehline yadrganmış bir hüküm” der.²³

¹⁸ Bu üç yazma:

- 1- Ankara Genel Kitaphâğı Eski Eserler Bölümü No. 1275.
- 2- Esad Ef. (Süleymaniye Ktp.) No: 3871, Millî Ktp. M.F.A. 1344.
- 3- Lala İsmail Ef. (Murat Molla Ktp.) No: 314, Millî Ktp. M.F.A. 1345.

¹⁹ Bu iki yazma:

- 1- Nuruosmaniye Ktp. No: 3724, M.F.A. 1343, yk. 59 a.
- 2- Ali Emiri Ef. (Millet Ktp.) No: 765, M.F.A. 1346, yk. 53 b.

²⁰ 1- Riyazi Tezkiresi, Kemalpaşazade maddesi.

2- Mecdi, Şakâ’ik Tercümesi, İstanbul 1269, s. 215 v.d.

3- İslâm Ansiklopedisi, Kemal Paşazade maddesi (İsmet Parmaksızoğlu).

4- Şerafettin Turan, İbn Kemal’in Hayatı ve Eserleri; İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkitli Transkripsiyon), Ankara 1957, s. IX-XIX.

5- İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 668-671, Ankara 1964.

²¹ Osmanlı Müellifleri, C. II, s. 136 ve İ. H. Ertaylan, adı geçen yazı, s. 213.

²² “Merhûm Kemal Paşazâde yanında Yüsuf ü Züleyhâ-yı Hâmîdî medh olunsa kadh idüb ol kitâbuñ selâseti ve ol nazmuñ leñâfeti hemân bahırınun melâhatıdur. Yoğsa şahid-i nazmı melâhat-ı şiveden ‘arî ve dil-rubâ-yı halk-ı cihân olan melâhat ve andan berîdür der imişler” (Hasan Çelebi ve Aşık Çelebi Tezkireleri).

²³ “Lâkin kelâm-ı mezbûr inşâfdan dür idügi cumhûr-i ehl-i kemâle mahfî ve mestûr degüldür” (Hasan Çelebi Tezkiresi).

İbn Kemal gibi sıradan olmıyan bir kişinin, aynı zamanlarda, birbirinin tümüyle zıddı olan iki ayrı görüşü savunması, kendi değer yargısını bir anda değiştirmesi beklenemez. Hamdi ile çağdaştır. Her ikisi de şairdir ve aynı konuda mesnevi yazmışlardır. İbn Kemal de Cami'nin Yusuf ü Züleyha'sından çok etkilenmiştir.²⁴ Bu bakımlardan İbn Kemal'de psikolojik bir rekabetin olabileceğini kabul etmek, Hasan Çelebi'nin "insaftan uzak, insafsızca verilmiş bir hüküm" sözüne hak vermek ve Riyazi'nin ancak bazı yazmalarında bulunan, pek de inandırıcı olmıyan bu konu ile ilgili sözlerini şüphe ile karşılamak daha yerinde olacaktır. Ana hatları ile Köprülü de bu görüşü savunmaktadır.

Molla Cami'nin Yusuf ü Züleyha'sı "mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün" vezni ile yazılmıştır. Hamdi ise bu vezni hem zamanının zevk ve anlayışına hem de bünyesinde uzun vokal bulunmayan Türkçenin yapısına uyarak değiştirmiş ve eserini "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" vezniyle yazmıştır.

Hamdullah Hamdi'nin bu eseri ilkin bir önsöz ile II. Bayezid'e sunduğunu; umduğu ilgi, yakınlık ve başışa kavuşamayınca eserinden bu önsözü çıkararak zamanındaki anlayışsızlıktan, değer bilmezlikten yakınma ile dolu bazı parçalar eklediğini, şair Zati'den naklen Latifi ve Şakâ'ik Tercümesi yazmaktadır.²⁵ Aynı şeyi Faik Reşat da söylediği gibi²⁶ bu konu ile ilgili sözlerle, Rieu²⁷ ve E. Blochet²⁸ kataloglarında da rastlamaktayız.

²⁴ "İbn Kemal'in mesnevi vezninde yazmış olduğu Yusuf ve Züleyha isimli eseri (7777 beyit), Molla Cami'nin bu isimdeki eserinden istifade edilerek kaleme alınmış, hatta bazı parçaları aynen tercüme edilmiştir" (İ.A.K. Paşazade mad.).

²⁵ "Merhüm Mevlânâ Zâtî'den şöyle istimâ' itdüm ki kitâb-ı Yûsuf ü Züleyhâyı merhüm Sultân Bâyezîd Han nâmuna dimişler ve merâsim-i iltifât ve ri'âyet-i mer'i olunmayıcak ol elķâb ü evşâfdan müstâgni olmuşlar ve bu birkaç beyt ile kitâb-ı merķûmda çerħden şikâyet ve ķâ'ide-i dünyâ-yı dünî hikâyet ider:

Çerħ-i gerdün ki dün-perverdür
Nice bî-ser ķatında serverdür
Naķsa tahsîn ider kemâle 'itâb
Ķubhı tezyîn ider cemâli ħarâb
Zühalûn menzîlini bâm eyler
Emrine nice sa'di râm eyler"

(Latifi Tezkiresi, İst. 1314, s. 138; Şakâ'ik Tercümesi, C. I, s. 251, İst. 1269).

²⁶ "Zâtî'den nakledildiğine göre bu kitabı çevirince II. Bayezid'e sunmuş. Her nedense raĝbet ve iltifat görmediğinden canı sıkılıp padişahın medhinde yazdığı beyitleri kitabından atıp bunun yerine "Alemdede ħarîdâr-ı metâ'-ı m'arifet kalmadı" yolunda şikâyet sözleri yazmıştır" (Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, s. 213).

²⁷ Rieu, Charles, Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum, London 1888, s. 169.

²⁸ Blochet, E., Catalogue des Manuscrits Turcs, C. I, s. 154, Paris Bibliotheque National 1932.

Bilindiği gibi genellikle mesnevilerde bir methiye kısmı bulunur ve eserin kime sunulduğu oradan anlaşılır. Şairimizin eserinde, hem böyle bir belirti olmamasını hem de önsözde devrinden ve çevresinden acı acı yakınmasını, dert yanmasını göz önüne alarak, Latifi Tezkiresi Şakā'ik Tercümesi, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye ve diğer kaynaklarda söylenenleri kabul etmek, akla çok yatkın geliyor.

ESERİN YAZMALARI

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha'sının İstanbul ve Anadolu'da pek çok yazması vardır. Bu eserin yalnız İstanbul'da 41 tane yazması bulunmaktadır²⁹ ve bunların 16 sı İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir.³⁰ Bu 41 yazmanın 36 sı, Ankara Millî Ktp. Mikrofilm Arşivinde mikrofilmi bulunmaktadır.

Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha'sının Avrupa kütüphanelerinde de pek çok yazması vardır. Rieu Kataloğundan öğrendiğimize göre bu eserin British Museum'da 4 yazması bulunmaktadır.³¹ Gene bu eserin Dresden, Upsala, Petersburg, Gotha, Viyana, Münih kütüphanelerinde de türlü yazmaları bulunduğunu Rieu kaydetmektedir.³² E. Blochet Kataloğunda belirtildiğine göre de aynı eserin Paris Bibliotheque Nationale'da 12 yazması bulunmaktadır.³³

Şimdilik bilinen en eski yazma, İst. Üniv. Ktp. Türkçe Yazmalar Bölümünde bulunan ve 3579 numara ile kayıtlı olan yazmadır. Bu yazmanın istinsah tarihi 933-1526/27 dir. En eski ikinci yazma Ayasofya Ktp.dir (No. 3902) ve istinsah tarihi 941-1534/35 dir.³⁴

Ben Ankara'da bulunan 9 ayrı yazmayı inceledim. Bu yazmaların 8'i Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazma Eserler Kısmında, biri Ankara Genel Kitaplığı Eski Eserler Bölümündedir. DTCF Ktp. de bulunan yazmaların üçü İsmail Saib Sencer, ikisi Muzaffer Ozak, ikisi Fevzi Arıcılar ve biri Raif Yelkenci kitapları arasındadır.

²⁹ İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu, İst. 1961, s. 22-38.

³⁰ Diğer yazmaların 10 u Süleymaniye, 5 i Millet, 5 i Ayasofya, 2 si Beyazıt Umumi, 2 si Selim Ağa ve biri Nuruosmaniye Ktp.lerindedir.

³¹ Rieu, Charles, Adı geçen eser, s. 170-171.

³² Aynı eser, s. 170.

³³ Blochet, E., Adı geçen eser, C. I, s. 153, 154, 321; Paris 1932 ve C. II, s. 10, 164, 218, 248, Paris 1933.

³⁴ Bu iki yazmanın da Ankara Millî Ktp. de mikrofilmi var: M.F.A. (H) 38 ve 39.

Ankara'da bulunan ve istinsah tarihi bilinen en eski Yusuf ü Züleyha yazması, DTCF Ktp. Raif Yelkenci kitapları arasında bulunan ve istinsah tarihi 948-1541/42 olan 1144 No.lu yazmadır.³⁵ Gerek Ankara'da bulunan yazmaların en eski tarihli oluşu, gerek büyük bir kısmında harekelerin bulunuşu, gerekse düzgün, özentili bir yazı ile yazılmış olması gibi sebeplerden dolayı bu yazma ile, İ. Saib Ef. kitapları arasında bulunan ve hiç bir eksigi olmıyan, her bakımdan mükemmel olan 1/289 No.lu yazmayı bu yazı için esas aldım. Gerektikçe diğer yazmalara ve mikrofilmlere başvurdum. Esas kabul ettiğim 1144 No.lu yazmaya "A", 1/289 No.luya da "B" adını verdim. A yazması baştan 10 beyit eksik ama bunu B ile tamamladım.

Esas Kabul Edilen İki Yazmanın Tanıtımı :

A Yazması (DTCF Ktp. Raif Yelkenci Kitapları No. 1144)

yüz ölçümü	: 13,2×19 cm.
yaprak	: 213
cilt	: meşin sırtlı ebru karton
kâğıt	: Avrupa
yazı	: nesih kırmısı
yazı ölçümü	: 9×15,5 cm.
satır	: 15
sütun	: 2
müstensih	: Eminu'l-lah b.Yusuf
istinsah tarihi	: 948

Diğer Özellikleri: Cedvelsiz, konu başlıkları surh. Pek yıpranmamış, temiz, düzgün bir yazı ile yazılmış. İlk yaprak eksik. Baştan 106 yaprak harekeli, sonrası değil. Bu yazmanın çok önemli bir özelliği, harekeli kısmının, XV. ve XVI. yüzyıl Türkçesinin çok ilgi çekici özelliklerini üstünde taşımasıdır. Bu bakımdan her an başvurulabilir. Ayrıca eserin sonunda, hikâyeye ekmiş gibi bulunan ve bir başka müstensihe ait 6 beyitlik bir kısım var.

B Yazması (DTCF Ktp. İsmail Saib Ef. Kitapları No. 1/289)

yüz ölçümü	: 10,5×18,5 cm.
yaprak	: 204
cilt	: siyah meşin kaplı, karton, şemseli

³⁵ Bu duruma göre, İstanbul Ktp.lerinde bulunan ve yukarda mikrofilm No.ları da verilen iki yazmanın ist. tarihi, Ankara'da bulunan ve bilinen en eski yazmadan daha eskidir.

kâğıt : Avrupa
yazı : ta'lik
yazı ölçümü : 6,5 × 13,5 cm.
sadır : 15
sütun : 2
müstensih : İbrahim b.Ahmed
istinsah tarihi : 1003

Diğer Özellikleri: Cedveller yaldızlı, başlıklar surh. Oldukça düzgün, özentili bir yazı ile yazılmış, çok temiz. Kelimenin tam anlamıyla "fevkalâde" bir yazma.³⁶

İlk beyit: : Zikr olunmasa evvel ismu'l-lâh
Her ne başlansa âhîr ola tebâh (Yk. I b B)

Son beyit : Şükr ü minnet Hüdâ-yı subhâna
Ki bu nazmı yetürdi pâyâna (yk. 213 a A, 204 a B)

DTCF Ktp.ndeki yazmalardan birinde (İ. Saib Sencer kitapları No.II/3586) ve Eski Eserler Bölümündeki yazmanın (No. 243) sonunda:

Sekiz yüzle toğsan yedide tamâm
Tamâm itdi bu nazmı Hamdi fakîr

sözleri var ki, eserin telif tarihini çok açık ve seçik olarak ortaya koyuyor. Ancak bu beytin vezninin esas metininkinden farklı oluşu ve bu sözlerin her yazmada bulunmayışı, sonradan eklenmiş olabileceği ihtimalini de düşündürüyor. Diğer yazmalarda eserin telif tarihi ile ilgili bir kayıt yok.

A yazmasında toplam 6141 beyit var. Baştan 10 beyit eksik olduğuna göre genel toplam 6151 beyit ediyor.

³⁶ Görülen diğer yazmalar:

1- DTCF Ktp. Fevzi Arıcılar kitapları No. 1039/3: Baştan 7 yaprak eksik. İst. tarihi 954 Bihisni (Besni) kasabası.

2- Muzaffer Ozak kitapları No. 1/36: Müstensih Abdullah Yusuf, İst. ta. 960, Kostantiniyye, 9 b den sonra 59 beyit eksik.

3- Ankara Genel Kitaphğı Eski Eserler Böl. No. 243: Müst. Süleymanü'l-Hatib, ist. ta. 984, Döpnice kasabası. Sonda, eserin telif tarihi olan 897 kaydı var.

4- DTCF Ktp. Muzaffer Ozak kitapları No. I/150: İst. ta. 1042. Baştan 1 yk. eksik.

5- Fevzi Arıcılar kitapları No. 1038/2: Sonundan üç yaprak eksik.

6- İ. Saib Sencer kitapları No. II/3586: Baştan 10 yk. eksik. İst. kaydı yok. Baştan sona harekeli metin.

7- İ. Saib kitapları No.II/4311: Baştan ve sondan çok eksik, hiç bir kayıt yok.

Eserin Muhtevası :

Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha'sında ilkin 5 beyitlik bir besmele manzumesi yer alıyor (yk. 1 b B). Ondan sonraki manzumeler, sırayla:

Hamdiyye (1 b B, 5 beyit)

Tevhîd (1 a-2 a A, 1 b-3 a B, 41 beyit)

Tercî'i bend (2 b-3 b A, 3 a-4 b B, 35 beyit)

Münâcât (3 b-6a A, 4 b-7 a B, 73 beyit)

Na't (6 a-b A, 7 a-b B, 20 beyit)

Terkîb-i bend (7a-9 a A, 7 b-10 b B, 56 beyit)

Çâr-yâr (Hz. Ebu Bekir, Ömer, Ömer, Osman, Ali) methiyeleri (10a-11b A, 11a-12a B, 40 beyit)

Sebeb-i inşâ ve Şairimizin, babası Ak Şemseddin için yazdığı methiye (11 b-12b A, 12b-13b B, 38 beyit)

Maṭla'-ı Dâstân-ı Yûsuf 'Aleyhi's-selâm (12b-14b A, 13b-15b B, 52 beyit)

Hz. İshak'ın ölümü ve Hz. Yakub'un, kardeşi 'Iys'dan korkarak gizlice Şam'a gitmesi (14b-16a A, 15b-17a B, 42 beyit)

Hz. Yusuf'a, melekler tarafından peygamberlik haberinin verilmesi (16a-17a A, 17-a-b B, 26 b.)

Hz. Yakub'un Şam'dan Ken'an'a göçmesi ve kardeşi 'Iys'la barışması (17a-b A, 18a-b B, 23 b.).

Hz. Yusuf'un annesi Rahil'in ölümü, halasının Yusuf'a iftirası, kardeşlerinin Yusuf'u kıra götürmeleri, kuyuya atmaları, akşam eve döndükleri zaman "Yusuf'u kurt yedi, kurtaramadık" diye babaları Hz. Yakub'u aldatmaları ve Yusuf'un kanlı gömleğini getirmeleri. Yusuf'un kuyuda bir süre kalması, sonra oralardan geçen bir kervan tarafından kuyudan çıkarılması, köle diye kervan halkından birine satılması, Mısır'a götürülmesi (17b-78b A).

Daha sonra Züleyha sahneye çıkar ve onun hikâyesi başlar (78b A). Züleyha'nın rüyasında Yusuf'u görmesi, olağanüstü güzelliklere sahip olan Züleyha'yı almak için hükümdarların çabaları. Züleyha'nın Mısır'a gelişi Mısır 'Azîz'ini çadır aralığından görüşü, ona hiç yaklaşmayışı. Yusuf'un açık arttırma ile satılığa çıkarılışı ve Züleyha'nın büyük ısrarları ile 'Azîz-i Mısır tarafından satın alınışı. Züleyha'nın Yusuf'a büyük bir sevgi ve bağlılık gösterişi, Yusuf'un, ekmeğini yediği kimseye karşı nankörlük etmek istemeyişi. Çok huzursuz olan Yusuf'un kaçmak istemesi ve Mısır'a gelen bir Kenan'lı ile babasına haber göndermesi. Züleyha'nın büyük yakınlığından Yusuf'un gene çekinmesi, kaçması

ve kaçarken Aziz-i Mısır'a rast gelişi. Züleyha'yı ayıplayan Mısır kadınlarının Yusuf'u görünce, bu güzellik karşısında şaşkınlıkları, bu şaşırmanın bir sonucu olarak, meyva soyarken ellerini doğramaları. Sırrının açıklanmasından korkan Züleyha'nın Yusuf'a iftira etmesi ve Yusuf'un zindana konuluşu. Zindanda rüya tabir edişi, Firavun'un rüyasını tabir için Onu çağırması. Yusuf'un, ölen Aziz-i Mısır'ın yerine tayin edilişi. Çok büyük acı ve ıstıraplar çektikten sonra Züleyha'nın Yusuf'a kavuşması, birlikte yaşamaya başlamaları. Kıtıklar sebebiyle Hz. Yakub'un diğer oğullarının Mısır'a gelişi, üçüncü kez gelişlerinde Yusuf'un kendini onlara tanıtması. Yakub ve ailesinin Mısır'a gelişi.

En sonda da Yakub'un, Yusuf'un ve Züleyha'nın ölümü anlatılır (78b-213 a). Eserde, Yusuf ve Züleyha hikâyesi için ayrılan kısım 5775 beyit tutuyor.

Eserin Telif Sebebi :

Şairimiz, "sebeb-i inşâ" bölümünde bu eseri niçin yazdığını, yazmaya nasıl başladığını, kendisini bu eseri yazmaya yönelten etkenleri uzun uzun anlatır. Bu arada:

Şalmış idim bu niyyete kūr'a
Câmi'den irdi nâ-gehân cūr'a
Tercemân oldı ba'zı tercemesi
Nazma germ oldı tab'umuñ hevesi
Kimisi terceme kimisi nazîr
Umarum âhîr eyleye taqdîr³⁷

sözleriyle, İran edebiyatının büyük şairi Cami'den ilham aldığını, bazı yerleri tercüme ettiğini ve bazı yerlerin nazire olduğunu belirtiyor.

Hamdi'nin bu mesneviyi yazmasının asıl sebebi, babası Ak Şemseddin'in ölümünden sonra ağabeylerinin kendisine yaptıkları işkencedir. Şairimiz, kendi hayatını Yusuf'un hayatına benzetmiştir. Yaşamalarında ortak noktalar çoktur. Çünkü ikisinin de 12 kardeşi vardır. İkisi de en küçük ve en dikkati çekendir. İkisi de babaları tarafından en çok sevilmiş, kardeşleri tarafından çok kıskanılmış, acı işkencelere uğratılmıştır.

Şairimiz:

Yūsufün çekdügümce gūşşasını
Gūşşam okurdı baña kışşasını³⁸

³⁷ Yk. 12 b A, 13 b B.

³⁸ 12a A, 13a B.

sözleriyle, ıstırap çekme, eziyet çekme bakımlarından Yusuf'la kendi arasında bulunan büyük benzerlikleri, ortak noktaları belirtir ve

Yüsufuñ kışşasın bahâne getür
 Kılbünüñ guşşasın beyâne getür³⁹

diyerek, Yusuf kıssasının, kendi üzüntü ve sıkıntılarını dile getirmek için bir vasıta, bir vesile olduğunu söyler.

Babası Ak Şemseddin'i, babasının sevgi ve şefkatini, onun sağlığında geçen günleri, çocukluğunu büyük bir özlemle anar:

Ṭıfl-ı ferzend idüm aña bu fakır
 Olmuşıdi za'if Hazret-i Pır
 Baña eylerdi şefkatile nazır
 Derdi olmasa bu oğlum eger
 Gider idüm bu dâr-ı miñnetden
 Derd ü gamdan belâ'-i rikâatden⁴⁰

Ne var ki babasının ölümü ile durum birdenbire değişmiş, sevincin yerini elem, sevilmenin yerini cevr ve cefa almıştır, üzüntü almıştır:

Çün ki etdi vefât Hazret-i Pır
 Etdiler ne dedi ise takşır
 Gitdi ol gamda ben muķım oldum
 Cevrden sufte-dil yetim oldum
 Yüsuf ermiş belâsı gâyetine
 Ermedüm ben cefâ nihâyetine
 Anuñ ğıhvânı etdi zulm ü ğased
 Bunlaruñ nesli kendülerden eşed⁴¹

sözleriyle çevresinden, özellikle kardeşlerinden acı acı dert yanar. Yusuf'un çektiği gam ve keder bitmiştir ama Hamdi'ninki daha devam etmektedir.

Daha sonra Şairimiz:

Gerçi nazmında kışır ü lâlüm
 Kışşasından velik hem hâlüm⁴²

³⁹ 13a A, 14a B.

⁴⁰ 12a A, 13a B.

⁴¹ 12a A, 13a B.

⁴² 12b A, 13b B.

sözleriyle, genel olarak bütün Divan edebiyatı şairlerinde görülen büyük mütevazilik örneği vermekte, "Bu hikâyeyi çok sevdiğim için yazıyorum, yoksa onu kusursuz yazabileceğimden değil" demekte ve daha sonra asıl konuya, hikâyeye geçmektedir.

Hamdi eserde ayrıca "Hikâye-i münâsib" başlıkları altında, olayların akışına uygun hikâye ve rivayetler anlatmış, bunlardan birtakım ahlâki hükümler çıkarmıştır (pend). Ayrıca gene olayların anlatımına canlılık, renk vermek amacıyla, konu ile ilgili yer yer gazeller serpiştirmiştir.⁴³

Eseri dil, üslup ve teknik bakımlardan ayrıca incelemeyi bir başka yazıya bırakarak şimdilik bazı parçalarını, ilgi çekici olan bazı kısımlarını buraya almayı uygun buluyorum.

Yūsuf 'aleyhi's-selām kendüyi rāhileden mezār-ı Rāhîl üzre atduğıdur ve Eflaḥ anı kaçdı sanup aña cevır itdüğıdür⁴⁴

.....
 Kārbān çün yola revān oldı
 Yūsufuñ nerkisine ḳan tıldı
 Eşki yolları lāle-zār itdi
 Her yeri bürke vü pınār itdi
 Bir iki merḫale çü gıtdiler
 Māderi türbesine yetdiler
 Ol maḳāma irişdi çünki mürūr
 Düşdi māder mezārı üzre bu nūr
 Düşdi Rāhîl üzere rāhileden
 Ayrılup anda ḳaldı ḳāfileden
 Ol mezārı ḳoçub ḳılub zāri
 Dedi yüz derd ile bu güftāri:
 Ayru düşdüm pederden ey māder
 Baña zulm eyledi birāderler
 Gül gibi evvelā götürdiler
 Gül gibi soñra yire urdılar
 Gül gibi tāze tutduğıñ bedeni
 Sürdiler ḫāra ḫaḳdılar reseni

⁴³ Bu gazellerin toplamı 15 tir.

⁴⁴ 63a A, 53b B.

Seng ile dögdüler zebün oldum

Lâle gibi ğarîķ-i ħûn oldum

Ķahr ile ķa'r-ı ķāha atdılar

‘Āķıbet bende deyü Őatdılar

Āh kim serv-i nāz-perverdün

Oldı üstün-i ħāne-i derdün

Rāviler der ki ol zaman bu mezār

Zār ķıldı nite ki ‘āŐıķ-ı zār

Dedi ağlama ey gözüm nūrı

Oda yakma bu ħāk-i mensūrı

Benden olsun saña biŐāretler

Geliserdür başuna devletler⁴⁵

.....

Maṭla‘-ı Dāstān-ı Züleyhā⁴⁶

Yine deryā-yı ‘ıŐķ cūŐ itdi

Oldı pür mevc hoş ħurūŐ itdi

Anda ğarķ eyleyen sefinesini

Buldı dürr-i beķā ħazīnesini

ĀteŐindür meger bu baĥr-i ‘amîķ

Ki ħarîķ oldı her ki oldı ğarîķ

‘ıŐķdur bî-ķarār iden felegi

Ķāh-i Bābilde bend iden melegi

Dil-i bî-‘ıŐķ sine dāğıdur

‘ıŐķ ile olsa düst bāğıdur

Ten-i bi-‘ıŐķ lâŐe-i lâ-Őey’

Can ki bî-‘ıŐķ ola olmaya ħay

‘ıŐķ derdi ki merdi ferd eyler

Kendünün ğayrın aña derd eyler

Bende idindi nice canları ‘ıŐķ

Ķāret eyledi hānümānları ‘ıŐķ

⁴⁵ 63 a-b A, 54 a-b B.

⁴⁶ 79b A, 70b B.

İbn-i Edhem ki terk-i Belh itdi
 Gayrını aña 'ışk-ı telh itdi
 Kays'ı Mecnûn iden bu sevdâdur
 Ara yerde bahâne Leylâ'dur
 Lezzet_i 'ışkı bulmasa Pervîz
 Leb-i Şîrîn'den eyler idi girîz
 Açdı Ferhâd 'ışk cāmını
 Verdi Şîrîn'e cān-ı şîrîni
 Vâmık almasa 'ışkdan vāye
 Bakmaz idi 'izār-ı 'Azrā'ya
 Münkir iseñ eger bu gavgāya
 Nazar it kıssa-i Züleyhā'ya.

BİBLİYOGRAFYA

- 1 - *Sehi Tezkiresi*, (Matbu) İstanbul 1325, s. 49.
- 2 - *Latifi Tezkiresi*, (Matbu) İstanbul 1314, s. 136-138.
- 3 - Aşık Çelebi Tezkiresi
- 4 - *Hasan Çelebi Tezkiresi*
- 5 - *Riyazi Tezkiresi*
- 6 - *Kafzade Faizi Tezkiresi*
- 7 - *Beyani Tezkiresi*
- 8 - *Enisi Menakıbu* (Millî Ktp. M.F.A. No. 996)
- 9 - *Tuhfe-i Na'ili*, (Millî Ktp. yazmalar kısmı), s. 316.
- 10 - Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünun* (Ş. Yaltkaya baskısı), C. II, s. 2054, İst. 1362-1943.
- 11 - Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. I, s. 135 ve 337, İstanbul 1314.
- 12 - J. Von Hammer, Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, C. I, s. 151-156, Pesth 1836.
- 13 - Mecdi, *Şaka'ik Tercümesi*, C. II, s. 250 vd., İstanbul 1269.
- 14 - Rieu, Charles, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum* London 1888, s. 169-171.

- 15 - M. Naci, *Esami*, İstanbul 1308, s. 126-27.
- 16 - Ş. Sami, *Kamusü'l-Alam*, C. III, s. 1982, İstanbul, 1308.
- 17 - Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. II, s. 243, İstanbul, 1311.
- 18 - Gibb, *A History Of Ottoman Poetry*, C. II, s. 138-225, London, 1902.
- 19 - Faik Reşat, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*, C. I, s. 212-219, İstanbul, 1910.
- 20 - Hammer, Çev. Mehmet Ata, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, C. III, s. 236 ve 240, İstanbul, 1330.
- 21 - Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, s. 135-36, İstanbul, 1333.
- 22 - İ. Necmi Dilmen, *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, C. I, İstanbul, 1338.
- 23 - Fuat Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1931, s. 74 ve 121-125.
- 24 - S. Nüzhet Ergun, *Tanzimata Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri*, İstanbul, 1931, s. 141.
- 25 - Blochet, E., *Catalogue des Manuscrits Turcs*, C. I, s. 153, 154, 321, Paris Bibliotheque Nationale 1932 ve C. II, s. 10, 164, 218, 248, Paris Bibliotheque Nationale, 1933.
- 26 - Ağâh Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri-Tanzimata Kadar*, İstanbul, 1939, s. 103-108.
- 27 - Mediha Ayan, *Hamdullah Hamdi ile Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf ve Zeliha isimli Eserlerinin Karşılaştırılması*, DTCE. Türkoloji Bölümü Mezu-niyet Tezi, 1945-1946.
- 28 - Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Zeliha*, Nakleden Dehri Dilçin, T.D.K. Yayını, İstanbul, 1947.
- 29 - İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, C. I, s. 75-76, İstanbul, 1947.
- 30 - İ. Hikmet Ertaylan, *Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Zeliha*, Edebiyat Fakültesi TDED., C.III, S.1-2, s. 211-230, 1948.
- 31 - Halide Dolu, *Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar*, T D E D, C. IV (mayıs 1952), s. 420-445.
- 32 - Fuat Köprülü, *Hamdi*, İslâm Andiklopedisi.
- 33 - İslâm Ansk. (*Leiden Tab'ı*), Yusuf Mad.
- 34 - İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu, İstanbul 1961, s. 22-38.
- 35 - Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, I. Cild II. Bölüm, İstanbul, 1967, s. 712-721.
- 36 - Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatında Hikâye*, Türk Dili Araştırmaları Yılığ - Belleten 1967 den ayrışım, Ankara, 1968.